

Oltul își mină apele pe lângă străvechea așezare românească a Avrigului, unde, într-o casă de țară, împodobită cu ștergare și vase de argilă lucind stins din smalturi, cu pat înalt, cu ladă grea de zestre, a văzut lumina zilei acum o sută nouăzeci de ani Gheorghe Lazăr. A rostit primele fraze încheiate pe cind, la Alba-Iulia, crășorul Horea murea zdrobit cu roata, lăsînd în urmă-i zările aprinse să ceară dreptate pentru obiditul său neam. Arzătoarea lui sete de a ști, năzuința de a se dăruir semenilor săi și vînturile nestajnice ale epocii l-au purtat din satul copilăriei în freamătul marilor orașe – Cluj, Sibiu, Viena, Carlovitz, București – numai pînă la 41 de ani.

Cu misiunea împlinită, în 1823, Gheorghe Lazăr se întorcea în Avrig, să se stingă sub zările înalte ale Surului, în zvonul legănat molcom de apele Oltului bătrîn.

În urma lui, la București, pînă ce moartea a început să le rărească rîndurile, foștii săi discipoli de la Sf. Sava s-au adunat an de an să-i cinstească amintirea. În minutul de reculegere din povestirile faptelor adevărate de la aceste intruniri pioase, Gheorghe Lazăr se desprindea viu, urzitor și săvîrșitor de fapte epocale.

Mărturiile scrise ale contemporanilor marelui dascăl sînt însă puține, contradictorii, adesea derutante, impregnate de legende care acoperă cu obrocul plămuiirii lumina uneia dintre cele mai turburătoare personalități ale culturii românești.

Ne-am fi așteptat ca, în Avrig, lacunele informației să se implinească. Dar anii unui veac și jumătate, de la moartea truditului începător de eră pentru noi, au risipit tot ce putea aminti de singulara făptură a celui mai mic dintre feciorii Mariei Lăzăroaică.

În ultimul său drum spre Avrig, în iunie 1823, trecuse prin carantina pasului Turnu-Roșu, cu doi cai voinici, echipați de călărie, mergînd falnici alături de căruța fratelui Onea Lăzăroaică, în care bolnavul călătorea spre cel din urmă popas. Avea cu el un scrin cu veșminte, o ladă cu manuscrise, 300 de cărți în limbile de mare circulație ale Apusului – latină, franceză, germană – și citeva românești, ieșite din tiparnițele de la Buda; cravate și batiste, cisme, o manta, albituri și rocuri de postav după moda vremii... dar pe toate le-a înghițit neființa. Nici un gînd în Avrig n-a întrevăzut destinul lui Gheorghe Lazăr în istoria acestui popor, nici un suflăt din Avrig n-a ocrotit de dinte necruțător al vremii semnele concrete ale trecerii lui prin viață. Cu foile cărților purtate prin marile orașe, avînd semnătura lui subliniată cruciș și curmeziș, cineva neștiutor a aprins, cîndva, focul într-o sobă din Avrig... Alții, ocrotind ceea ce s-a mai găsit prin poduri, au tănuir cărți pe care pilpii încă gin-duurile lui Gheorghe Lazăr, deși tot ce i-a aparținut nu este dreptul individual al nimănui, ci al nostru al tuturor.

În primăvara aceasta, ideea Muzeului comunal din Avrig a deschis calea unei *restitutio in integrum* a vieții și activității celui mai strălucit fiu ce s-a născut vreodată aici...

Și, urcînd puntea străjuită de bisericuța din deal, cu medalioanele ei colorate de sub streșină; poposind lîngă placa pusă cîndva de Nicolae Iorga, ce și-a dat mîna peste veac cu marelui său înaintaș, a cărui amintire voia s-o lege de casa presupus-natală în dialog secular cu biserica Sf. Treime, sub bradul ce-și întinde umbra grea de răcoare pînă lîngă mormintul simplu al marelui apostol, în fiecare loc și pretutindeni în Avrig, pămîntul dogorește sub tălpi și o căldură urcă și învăluie inima iscînd hotărîri...

– *Aici vom face un muzeu...*

Ca atitea alte muzee din județul Sibiu și din întreaga țară, salbă emoționantă de frumuseți ale artei tradiționale, Muzeul din Avrig s-a născut din indemnul organelor județene de partid și cu ajutorul comunei și Muzeului Brukenthal din Sibiu.

În casa lui Racotă, sub îngrijirea căruia s-a stins acum un veac și jumătate Gheorghe Lazăr, imaginile și textele, cu puține cărți ce i-au aparținut, facsimile și fotocopiile ale scrierilor și corespondenței sale, reconstituie lapidar și – din păcate – lacunar, cine a fost, cum a fost, ce a făptuit și ce ne-a lăsat moștenire Gheorghe Lazăr.

Trecînd pragul modestei încăperi, ce găzduiește abia începutul Muzeului ce i se cuvine lui Gheorghe Lazăr, din mijlocul celui mai mare panou te întimpină imbietoare privirea avrigeanului „*ocheser!*”, cum se autodescria, făgăduind o împărțire la înaltă tensiune sufletească. Dar, te desprinzi, ca să urmărești firul puțin zigzagat al expunerii adaptată camerei ce-i este destinată.

În dreapta intrării, panoul *Zorile vieții* marchează prin citeva imagini mediul nașterii și copilăriei lui Gheorghe Lazăr; casa Linei Oprișcan, învelită cu paie; soții Damian și Petria Gligor în port avrigenesc de sărbătoare; Maria Mihăilă a lui Gheorghe Gore, cu bubou și păstură cu flori... chipuri de demult, asemenea cu cele ce-și vor fi încrucișat drumul cu al copilului năzdrăvan al Lăzăroaiei, pe ulițele satului cu căsuțe de birne și lut frămîntat cu pleavă, cu ochiuri de geam împărțite în patru și în opt de zăbrele de fier...

Pe același panou, treapta de înălțarea unei minți: portretul lui Ioan Barac, primul învățător al lui Gheorghe Lazăr; copertile cărților lui, concepute la Avrig, și tipărite la Sibiu, în preajma fostului său elev; chipul sever al lui Dimitrie Țichindeal, fabulistul pe care cîndva avrigeanul atît de

bogat ineztrată l-a urmat în alcătuirea unor fabule recitate elevilor săi de la Sf. Sava... În mijlocul panoului, sus, fotografia unui grup de intelectuali avrigeni, printre care, la 1892, se afla Ioan Racotă, nepot de fiu al surorii lui Gheorghe Lazăr. Prin el, în 1892, o verigă subțiată mai lega încă Avrigul de momentul unic „Gheorghe Lazăr”. Interesul pentru lumina cărții a persistat de-a lungul a două veacuri în această familie veche de români.

Bunicul său, al cărui nume îl purta învățătorul din 1892, împreună cu Ioan Barac, a intuit puterea intelectuală a celui ce avea să fie *primul inginer român*. Ei doi l-au îndemnat să meargă la școlile înalte de la Cluj și Sibiu. Cu cheltuiala familiei sale și-a dus traiul de școlar eminent în Liceul clujean al piariștilor și în Gimnaziul catolic din Sibiu. Studiile lui Gheorghe Lazăr nu sînt cu nimic îndatorate vreunui act de generozitate al baronului Samuil Brukenthal.

Exponatele panoului al II-lea și al III-lea, întrerupte de două ferestre, ilustrează momentul formației sale intelectuale medii, — *Cluj — Sibiu, treaptă a cunoașterii*.

Prin mijlocirea fotocopiilor din matricolele școlare, vizitatorul însoțete cu gîndul pe copilandru cu traistă de lînă, elev al Liceului piariștilor și un an gimnazist la Sibiu (E nefirește că pe zidurile celor două școli în care Gheorghe Lazăr s-a clasificat printre eminenți, numele lui pilduitor nu i-a fost săpat de nici un educator al generațiilor de tineri ce urmăresc să-și înobileze natura prin studiu, meditație și faptă).

Fațada și interiorul casei contelui Lajos Gyulai din Cluj, existentă și azi, cu scara de stejar sculptată, conducînd la fosta odaie a „*perceptorului Gheorghe Lazăr*”, scrisorile acestuia către tînărul său elev, în germană și în maghiară, trimise de la Viena în 1807 și 1808, sînt mărturii despre felul de viață al tînărului avrigean în perioada studiilor clujene și despre resursele materiale cu care s-a întreținut în acest timp, fără amestecul nici unui ajutor particular sau oficial. Stampe de epocă ale Clujului, cu clădiri datînd din 1735, dau vizitatorului iluzia contemporaneității sale cu școlarul avrigean în primele clase de gramatică, trăind în lipsuri la gazde nevoiașe de mahala și, mai tirziu, ca student „*in Jure*” în bogata și luxoasa casă a contelui Gyulai.

Textul panoului explică un moment hotărîtor pentru evoluția ulterioară a lui Gheorghe Lazăr: contactul cu Samuil Kőrössi—Crișianul, profesor la Liceul reformaților din Cluj și colaborator la un dicționar românesc, pe cînd în *Calendarul de la Buda*, din 1806, se publica *Istoria, lucrrurile și întîmplările românilor* a lui Samuil Micu. De la S. Kőrössi-Crișianul a cunoscut Gheorghe Lazăr activitatea corifeilor Școlii latiniste care i-a dat conștiința deplină a obirșiei sale, l-a făcut să devină „*om și român*”. Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior privesc prin veacuri spre devenirile firești ale poporului român, cu răsucirea luminoasă a momentului Gheorghe Lazăr.

Expunerea păstrează cronologia vicții cărturarului, traversînd încăperea, spre a lăsa cel mai mare spațiu etapei „*București*”.

Viena, „*desăvîșirii*” intelectuale, între 1807—1811, este reprezentată prin stampe de epocă: Piața Universității, Castelul Schönbrunn, Cancelaria imperială și Biblioteca imperială. În răscurile străzilor de acum aproape 160 de ani, oameni grăbiți sau grupuri de pietoni în veșmintele de epocă, atelaje bogate, chipurile unor mari filozofi umanști, ca Diderot, Bernard le Bovier de Fontenelle, Condillac și J. J. Rousseau, ale căror opere au dăruit gîndirea politică, culturală și umanistă a marelui nostru învățat, îmbracă panoul din stînga ușii de ieșire. În plus, singura operă tipărită la Viena a lui Gheorghe Lazăr — poemul dedicat în 1808 logodnei lui Frantz I cu Ludovica, purtînd pe prima pagină explicația acrostihurilor în patru limbi, făcută de însuși autorul poemului.

Textul înlătură o altă legendă, deși ea ar fi fost în favoarea lui Gheorghe Lazăr. Fără a obține diplomă oficială, fără a deveni posesorul nici unui inel împărătesc, așa cum s-a afirmat, Gheorghe Lazăr — bursier sidoxial al Bisericii ortodoxe din Sibiu, iar nu al baronului Brukenthal — a frecventat Facultatea de teologie din Viena, remarcîndu-se prin inteligența sa ascuțită și prin temperamentul său viu.

În continuare, panoul *Sibiu — aripi frînte*, ilustrînd în muzeu un scurt dar dureros moment din viața și activitatea lui Gheorghe Lazăr, între 1811—1815, ca dascăl unic al Școlii de preoți ortodocși pentru români. Casa pornită spre ruinare, pe peretele căreia grija autorităților sibiene de azi au fixat placa comemorativă stă ascunsă sub crengile veșnic verzi ale brazilor.

Prigonit ca și Gheorghe Șincai, bătut și însingerat de proprii săi elevi — instrumente oarbe ale invidiosului și interesatului episcop Vasile Moga, instalat pe locul pe care Gheorghe Lazăr l-ar fi ilustrat în adevărata putere a cuvîntului —, sărac și umilit, marele dascăl n-a avut în Sibiul celui de al doilea deceniu al veacului trecut decît satisfacția pe care i-a dat-o mulțimea ascultătorilor lui, pe cînd le vorbea din amvon despre drepturile românilor și despre datorile imperiului față de conaționali săi harnici și cinstiți. Sprijin n-a avut decît în Ioan Barac, strămutat ca translator oficial la Brașov, sub acoperișul căruia, pîndit de jandarmii imperiali, s-a odihnit pribegal, cu care a pîlănit și apoi a înfăptuit în 1816 trecerea Carpaților în Țara Românească. Părăsind Cetatea Sibiului, marele dascăl lăsa în urmă ideea ce prindeau rădăcini.

Privînd fotografiile și reproducerile stampelor vechi traversezi podul peste Cibin, te strecoari pe Ulița măcelarilor, privești ceasul din Turnul pătrat al Cetății și, o clipă, ai iluzia întoarcerii în timp, a unei posibile întîlniri cu cel ce domină o lume de idei și fapte de temeii pentru învățămîntul și cultura românească, cu cel ce se dăruise tuturor, dar fusese socotit de autorități „*nevrednic și... primejdios*”.

Grav, sub o lumină ce sporește semnificațiile, Pasul Turnu-Roșu, prin care avea să treacă ultima oară spre Avrig, și piatra de mormint cu epitaful lui Gheorghe Lazăr și al elevului său Carol Rosetti....

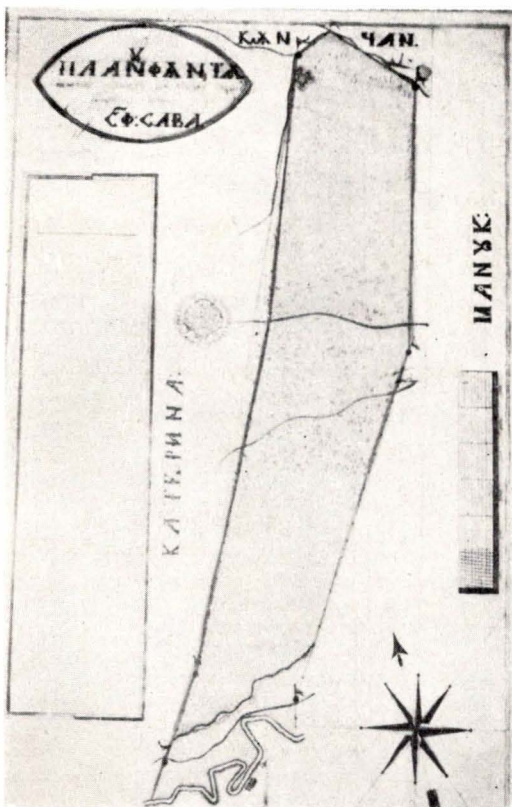
Expunerea însă, obligată de împărțirea încăperii, te smulge din tristețea unui drum sfârșit înainte de vreme, sub o piatră funerară, spre a-ți pune în față panoul *București — anii blestemului*, dar și „*anii gloriei sale eterne*”, căci aici, în Țara Românească, roasă de decadența secolului fanariot, vizionarul pribeag învinge neînchipuite piedici, rezistă tuturor chinuitoarelor frământări și lupte.

București, oraș oriental, în care ciuma lui Caragea bintuise un an, secerind zilnic cite 300 de vieți; în care sania aurită a beizadelei, trasă de cerbi cu coarne poleite, pălmuia mizeria mulțimii; în care singura școală înaltă, de la Schitul Măgureanu, era Academia grecească; în care, pe scena de la Cișmeaua Roșie a Domniței Ralu, actori diletanți jucau piese în limba greacă; în care o tipografie grecească și doi librari fanarioți împlineau nevoile intelectuale ale clasei de sus — greci sau grecizați; în Țara Românească, numită „*cea mai învătărită țară a Eladei*”, Bucureștii — Megalopolis — era îndemnat să aibă multă grijă de „*limba noastră străbună*” — limba greacă.

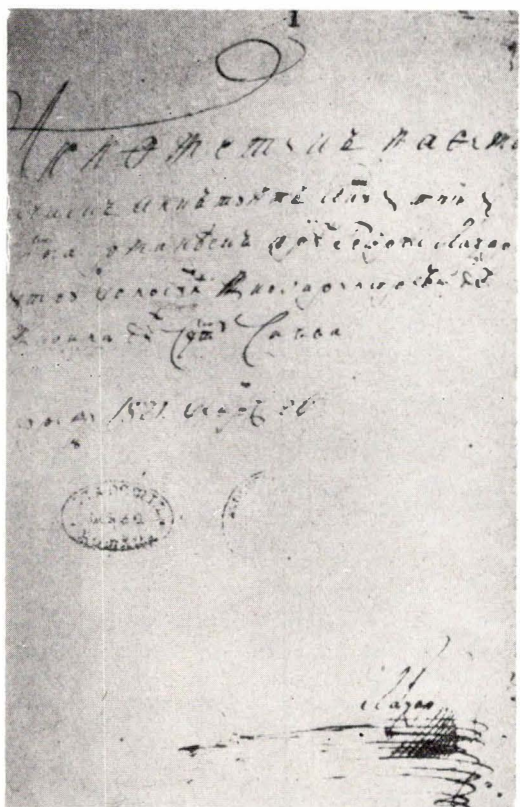
În acest oraș al veacului blestemat de decadență și umilintă, Gheorghe Lazăr aprinde făclia conștiinței naționale și a progresului cultural, în chiliile dărâpănate ale Mănăstirii Sf. Sava.

Sus, pe acest panou, aspectul de atunci al centrului Capitalei în alb și negru ușor încețoșat, ca într-o aburire a vremii, înfățișează în prim plan palatul Șuțu, Mănăstirea Sf. Sava cu chiliile ei, de mult dărîmată, intrarea în fosta reședință a lui Caragea (1812—1818), numită *Pașa Kapusi (Intrarea conducătorilor)* și privirea se strecoară spre marginile din dreapta și din stînga ale acestei vaste fresce, pe străduțe întortocheate, printre case cu grădini care au aparținut boierimii din veacul trecut. Aici „*inginerul Lazăr*” s-a sbuciumat în șapte ani cit în șapte vieți, ca gîndul și cuvîntul lui să infrîngă cerbicia dușmanilor neamului său întreg, să deschidă ochii celor ce nu mai îndrăzneau să creadă în ridicarea din umilintă.

Planul moșiei Fintinele, jud. Ilfov, executat de Gheorghe Lazăr în 1820, la Sf. Sava

Foaie de titlu a manuscrisului „Aritmetica matematică” a lui Gheorghe Lazăr, 1821, cu semnătura autorului

Costache Bălăceanu, Iordache și Dinicu Golescu, Iancu Văcărescu sînt cuceriți pe rînd de inflăcărarea cu care Gheorghe Lazăr zugrăvea viitorul Țării Românești – vatră a culturii înalte pentru toate ținuturile locuite de români. Supra la probe în care efortii școlii grecești nu-i cunoscuseră decît pe meșterii germani aduși cu mare cheltuială la curte, Gheorghe Lazăr își construiește singur instrumentele necesare agrimensurii și planurile lui înfățișează liniile sigure, scara potrivită, legenda exactă moșiei a proprietății marelui Ban Costache Bălăceanu. . . .

Grupate pe criterii cronologice, în muzeu sînt expuse : facsimilul anaforalei boierești de la 6 martie 1818, privind înființarea școlii de la Sf. Sava ; facsimilele celor două planuri de hotărnicie ce ni s-au păstrat – al Obislavului din județul Dimbovița, lucrat de Gheorghe Lazăr cu elevii săi chiar în 1718 ; al Fintinele din județul Ilfov, lucrat în 1820.

Stampe de epocă ale Bucureștilor – care cu coviltire înalte, trase de bouleni, poposind în baricadele de atunci ale orașului, vederi generale ale Bucureștiului, chipurile – în ipostazele tirzii în care au fost surprinse – ale primilor elevi de la Sf. Sava, rînduți la baza panoului, ca o gardă de onoare a dascălului lor iubit : Ion Eliade Rădulescu, Christian Tell, Petrace Poenaru, Simion Marcovici, Eufrosin Poteca, Ion Ghica și C. Aristia și, ca o notă de pitoresc încărcat de culoarea epocii, reproducerea unui desen care înfățișează un student valah, în costumul lui jumătate oriental, jumătate occidental. Turnul Colței de pe un desen din 1882 și „Școala lui Gheorghe Lazăr” de la Sf. Sava – reproducerea fotografică a unui ulei de Costin Petrescu, aflat la Liceul „N. Bălcescu” din București, evocator emoționant al atmosferei : dascălul, în curtea Mănăstirii, elevii lui de toate virstele, ascultîndu-l cu ochii aprinși de curiozitate și, pe scaune înalte, boierii drapați de caftane bogate în ceaprazuri, cu minci lungi și largi, veniți să vadă cu ochii lor pentru ce faptă nepomenită încă în Țara Românească se luptaseră cu evgheniții dascăli de la Schitul Măgureanu și cu Vodă Caragea însuși, pînă semnase răspunsul la anaforama din decembrie 1817.

Și valul de înălțare al faptelor prinde ființă. Pe Dealul Cotrocenilor, tabăra lui Tudor Vladimirescu. Încălziți de patriotismul dascălului lor, discipolii lui Gheorghe Lazăr de la Sf. Sava se alătură din primul moment pandurilor Domnului Tudor. Petrache Poenaru însuși devine secretarul personal al răzvrătutului ce-și înălțase în 1821 steagul pentru libertate socială și națională. Gheorghe Lazăr însuși își urmește gîndul cu al îndrăznețului oltean din Vladimiriș Gorjului, călăuzîndu-l să se desprindă din legătura cu Alexandru Ipsilanti și să urmărească înfăptuirea destinului românesc, intru nimic atîrnător de al Eteriei.

Trădarea răpune pe Tudor ; bolnav și intristat, Gheorghe Lazăr părăsește Bucureștii, condus pînă la Băneasa de credincioșii lui școlari și colaboratori ; dreptatea poporului român intră încă o dată în eclipsă, dar mișcarea de la 1821 în care dascăl de balistică și fortificații al pandurilor lui Tudor trebuie socotit Gheorghe Lazăr, a pus totuși capăt veacului de întuneric, jaf și umilință națională al domniilor fanariote.

Lumina ideilor umaniste și dragostea lui Gheorghe Lazăr pentru limba, cultura și libertatea națională și socială a poporului român se răsfrînge pe micul panou ce urmează, ilustrat prin cea mai activă și mai înzestrată generație de tineri din veacul al XIX-lea.

În școala de la Sf. Sava au crescut – după ce marea ei întemeietor se stinsese în Avrîg – străluciții tineri ai generației revoluționare de la 1848 ; Nicolae Bălcescu, C. A. Rosetti, Cezar Bolliac, Dimitrie Bolintineanu, Grigore Alexandrescu . . .

...Multă vreme încă râmii prins de imaginile expuse în Muzeul din Avrîg ; de cele zece cărți dăruite de prof. Onisifor Ghibu, știind că au aparținut bibliotecii îndelung purtată prin lume de Gheorghe Lazăr ; de facsimilele manuscriselor lui aflate în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România : *Trigonometria cea dreaptă*, *Aritmetica matematicască*, *Gramatica românească*, și gîndul colindă să regăsească atîtea altele pierdute, de la *Înștiințarea* către tinerimea din toate straturile sociale, pe care o aștepta în chiliile mucedale ale școlii . . . Numele elevilor ce s-au perindat prin vatra școlii de la Sf. Sava sînt înscrise aici, ca și titlurile cărților pierdute pe care le-a luat călăuză a faptei lui epocale . . . Gheorghe Lazăr, pe care modestul muzeu din Avrîg îl evocă, a întrunit în personalitatea sa, în grad excepțional, pe vizionarul patriot cu oratorul înzestrat, pe dascălul de vocație cu omul de știință multilateral și cu minutorul unui stil în care cuvintele ard, îmbălsămează, cheamă și înalță . . .

A fost cel dintîi inginer român în Țara Românească, fondatorul învățămîntului superior în limba română, primul mare autor de manuale. Două citate din caracterizările unor figuri excepționale ale învățămîntului și culturii românești vor încheia mai bine și vor completa încercarea de sinteză de mai sus : „*Bucureștii se pot fâli că s-a deschis aici școala românească în care să se învețe gramatica și științele în limba română, unde cel dintîi profesor care a aruncat într-însa cele dintîi semînte spre luminarea românească, a stătut fericitul Gheorghe Lazăr . . .*” (I. Eliade Rădulescu, 1828).

„*Gheorghe Lazăr a fost un învățat în adevăratul înțeles al cuvîntului, un știutor nu numai al teologiei, ci și în ramurile cele mai variate ale științei de pe atunci . . . Adaptarea inteligentă a terminologiei (matematice) în limba românească ne arată cît de înaltă era cultura sa . . .*” (Traian Lalescu, 1919).

Azi, cînd în curînd se împlinește un veac și jumătate de la moartea sa, indoielilor ce i-au torturat ultimele zile ale vieții putem răspunde cu fermitate : din șirul celor jertfiți pentru mai-binele tuturor, puțini s-au învrednicit de marea împlinire a năzuințelor lor, ca Gheorghe Lazăr.